

УДК 94[(477)+(47+57)]:321.7 «2010/2014»

В. Д. Олішевська

студентка 4 курсу кафедри міжнародних відносин
Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65068, Україна
olishevskaya_v@meta.ua

ЕСЕНЦІЯ М'ЯКОЇ СИЛИ НЕЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття має на меті детальне вивчення концепту м'якої сили в сучасній теорії міжнародних відносин. В цьому процесі було звернено увагу на особливості практичного генерування концепту і, як наслідок, досліджено дії неліберальної демократії у цій сфері. Як приклад було взято пару Російська Федерація — Україна, що допомогло авторові детально, але і об'єктивно поглянути на ці дії завдяки безпосередньому заглибленню в умови буття.

Ключові слова: вплив держави, м'яка сила, неліберальна демократія, РФ, Україна.

Ера постмодерну поступово, але від цього не менш ретельно, вносить свої корективи в те, що відбувається на міжнародній арені, одночасно створюючи нові виклики кожному акторові. Сфера взаємодії держав також перманентно відчуває зміни на різних рівнях, особливо в якісному плані. Стандартні дефініції політики набувають безліч додаткових якостей, навіть всупереч своєму вихідному прототипу.

Одна із найважливіших категорій політики, сила держави, також зазнала подібних трансформацій. Політологи та міжнародники різних наукових шкіл виділяють настільки різноманітні види даного визначення, що часом виникає питання — чи йде мова про силу взагалі. Це в черговий раз доводить слова Ганса Моргентау: «Концепція політичної сили завжди була однією з найбільш складних і суперечливих топік політичної науки» [6, с. 273]. Варіації самої сили тут базуються в основному на способі, за допомогою якого вона реалізується на практиці. В такому випадку дослідники виділяють м'яку силу. Оксфордський словник дає таке визначення м'якої сили: «Це підхід мотивації до сили в міжнародних відносинах, що зазвичай включає в себе використання культурного впливу». Варто почати з того, що сила в подібному вигляді застосовувалася практично завжди, незалежно від рівня розвитку міжнародної системи. Повсюдно були актори, які прагнули залучити інших до сфери свого впливу не тільки шляхом жорстких завоювань і кривавих воєн, але і більш неявними способами. Природно, що подібна політика не завжди здійснювалася свідомо і не завжди політики мали поняття, що оперують саме м'якою силою.

Прийняття та осмислення її на науковому рівні відбулося лише в 80-х рр. ХХ ст., коли американський політолог-неоліберал Джозеф Най-молодший почав проводити дослідження в цій галузі і активно публікува-

ти результати своєї діяльності. За Наєм, м'яка сила — це здатність отримувати необхідне за допомогою залучення, але не примусом або підкупом. Простота визначення може спочатку замаскувати всі протиріччя і існуючі складнощі концепції. Однак при детальному вивченні виникає більш широкий простір не тільки для необхідних уточнень, а й для значних коригувань встановленого принципу.

Для розуміння концепту м'якої сили слід звернутися до її есенції. Що ж робить її м'якою? Основне положення тут полягає в методах її застосування по відношенню до об'єкта, і поняття «привабливості» стає ключовим. Суб'єкт підносить свою культуру, цінності, ідеали в такому ракурсі, щоб у інших виникало усвідомлене бажання слідувати таким самим шляхом розвитку [9; с. 10]. Як уточнював Най: «Отримати доступ до серця і думок — набуває характеру першочергового завдання» [9; с. 10]. Варто зазначити важливий принцип цього методу — об'єкт не повинен відчувати явного тиску, адже вплив має бути непрямим, щоб виникало уявлення, неначе він сам по собі прийшов до подібних висновків. Виходить, що актор сильний в тому масштабі, в якому він здатен впливати на інших більше, ніж вони на нього [6, с. 280]. Володіючи розумом об'єкта, можна керувати ним за своїм бажанням, без застосування військових чи економічних санкцій і заохочень. Він буде сам йти назустріч суб'єкту, підтримуючи дії та політику останнього завдяки крайній симпатії.

Але більш цікавим предметом вивчення стає неліберальна демократія з її непередбачуваним генеруванням м'якої сили. Тут демократія, як політичний режим, що передбачає виборність влади і, таким чином, її делегування від громадян еліті, виступає зрозумілою і ясною категорією. Однак ліберальність, як комплекс прав і свобод індивіда в державі постає більш складною для вивчення. Адже соціальний порядок кожного суспільства має своє виняткове бачення і сприйняття людини по відношенню до держави і навпаки. Це обумовлюється історичними передумовами і, таким чином, умовами буття людини на різних етапах. Згадані фактори перетворюються на причини різного бачення і розуміння ліберальних прав і свобод людини-громадянина державами: те, що очевидно для одних, не може бути прийнятним для інших.

Одним з яскравих прикладів неліберальної демократії на політичній карті сьогодення постає Російська Федерація. Поступове і небезперешкодне становлення РФ з 1991 року як самостійної держави, тобто без додаткових опор і недобровільної допомоги близького оточення, призвело до складнощів формування її зовнішньої політики. Виклики сьогодення і нові рамки дійсності не дозволяють Росії генерувати за раніше встановленими нею ж принципами, відмовитися від яких вона не може до цих пір. Тут, перш за все, мається на увазі силова дипломатія, упереджене і стереотипне ставлення до деяких акторів і сила сировини як основний метод впливу на оточення. Саме тому і виникає певний дисонанс між офіційною політикою країни і реальною ситуацією як всередині держави, так і в її зовнішній політиці. У першу чергу це видно з офіційної документації — Концепції зовнішньої політики РФ, яка затверджується Президентом.

Так, концепція лютого 2013 цілком відповідає іміджу сучасної держави, що претендує на значну роль у світі. Йдеться і про лібералізацію економіки, і про демократизацію, і про пріоритет мирної дипломатії перед силою й т. ін. [4].

Вперше на такому офіційному рівні згадується і м'яка сила, розуміння якої прописано на папері цілком доцільно: «Комплексний інструментарій вирішення зовнішньополітичних завдань з опорою на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативи класичної дипломатії, методи і технології» [4]. Але саме в цей момент і відбувається дихотомія м'якої сили РФ, адже її застосування на ділі відрізняється від прописаних на папері слів.

Перш за все, варто розглянути ті ресурси і методи, за допомогою яких генерує м'яка сила Росії. Основною і головною базою тут виступає Федеральне агентство у справах Співдружності Незалежних Держав, співвітчизників, що проживають за кордоном, і з міжнародної гуманітарної співпраці (Росспівробітництво), створене Президентом Дмитром Медведевим у вересні 2008 року. Хоча воно підвідомче МЗС РФ, керівництво здійснюється главою країни. Сьогодні діяльність Росспівробітництва і його закордонних установ спрямована на утвердження за кордоном об'єктивного уявлення про сучасну Росію, її потенціал, зміст курсу країни. З цією метою Агентство тісно співпрацює у науковій, культурній, інформаційній та гуманітарній сферах з російськими некомерційними, неурядовими та релігійними організаціями, з державними та неурядовими структурами держав-учасниць СНД, інших іноземних держав, організацій [5]. Як видно з офіційно визначених завдань, Росспівробітництво є завідувачем м'якої сили РФ, сконцентрувавши у своїх руках головні інструменти оперування нею. У цьому і вбачається перший виток специфіки РФ як неліберальної демократії — м'яка сила тримається в руках держави, а іноді навіть однієї людини — Президента Росії. У той час як м'яка сила лібералів, таких як, наприклад, США, ґрунтується на НДО, що і робить її «м'якою», сила Росії в такому розумінні визначена і розрахована урядом. Першопричина, можливо, полягає в колишній тоталітарності російської держави, що базується на крайній суб'єктивності. Стосовно більш реальних заходів варто відзначити фінансування Росспівробітництва: на початку червня 2013 р. президент Російської Федерації В. В. Путін затвердив виділення майже 330 млн дол на поліпшення іміджу Росії за кордоном.

Існують і інші елементи м'якої сили РФ, які не функціонують самостійно, проте вважаються НДО: Російська асоціація міжнародного співробітництва (понад 70 громадських об'єднань, наприклад, фонд «Русский мир», фонд Андрія Первозванного, Бібліотека-фонд «Русское зарубежье»), Російський фонд культури, Міжнародна рада російських співвітчизників, Міжнародний союз музеїв та багато інших. У числі інформаційних партнерів Росспівробітництва можна відзначити ИТАР-ТАСС, РІА «Новости», телеканали «Russia Today» і ТВЦ, телекомпанію «Мир», радіостанцію «Голос России» і т. д. [5].

Що ж до транснаціональних корпорацій, які сьогодні сприймаються суспільством як вираження ідентичності певної країни, то Росія такими не рясніє. Провідну роль тут виконують Газпром, Лукойл, Русал, Сбербанк і т. д. У цьому криється чергова особливість РФ — її ТНК є вираженням в основному сировинної міці, яка, в свою чергу, є невід'ємною складовою сили жорсткого виду. Цим можна пояснити і низьку ефективність ТНК в руках РФ, як стандартного ресурсу м'якої сили — ці організації практично не взаємодіють безпосередньо з громадянами інших суспільств, на відміну, наприклад, від Мак-Дональдса або Кока-Коли, і відповідно не можуть формувати їх свідомість у такому ж ступені.

Якщо ж вивчити безпосередній вплив на індивідів іноземних держав, то можна говорити про відносно невисокий рівень сприйняття іншими — російські цінності, за висловом Ная [9, с. 11], цілком можна вважати вузькими і незрозумілими для об'єктів поза даної цивілізації. У той час, як західні установки користуються значною популярністю практично на всіх континентах, про російські подібне стверджувати не можна. Проте РФ здійснює деякі спроби, здатні компенсувати такий недолік — популяризація російської мови. Стратегічним інструментом реалізації політики в цій галузі стала Федеральна цільова програма «Русский язык» на 2011–2015 роки, замовниками якої виступили Міністерство освіти і науки та Росспівробітництво. Дана програма покликана стати одним із наріжних каменів формування позитивного образу країни за кордоном і підтримки російської культури і російської мови. Її фінансування — 88 млн дол [7, с. 12].

Предметом подальшого вивчення стане вплив РФ як суб'єкта м'якої сили і України як її об'єкта. Якщо взяти об'єктну мету для Росії, тобто те, заради чого вона спрямовує м'яку силу на Україну, то тут складно дати неупереджену оцінку — можна говорити і про недопущення впливу Заходу, і про залишки імперських амбіцій, і про володіння ринками збуту. Швидше за все, найбільш раціональний варіант — скомбінувати всі фактори в один, і стверджувати про значну роль не те, щоб самої Україні для Росії, але, швидше за все, про її прихильність — Росії потрібна тільки та Україна, яка беззаперечно буде на російській стороні. Саме для цього РФ використовує ще не зовсім вміле поєднання м'якої і жорсткої сили, і пріоритет будь-якої з них стверджувати не слід, адже практично кожен український громадянин може відчутти як економічне, так і культурне спонукання з боку РФ для направлення своїх дій в тому ж напрямку.

Цікаво, що в останньому офіційному документі зовнішньої політики РФ Україна згадується один раз і їй там запропонована роль лише пріоритетного партнера в рамках СНД. Але, звертаючись до дійсної сторони, що виражається в щоденній практиці Росії, видно, що Україна займає більш значуще місце. Вивчаючи кількісний чинник російської присутності на українських землях, отримуємо приблизний стан Росії, що існує в реальності. Наприклад, філії Росспівробітництва розташовані в трьох містах — Києві, Одесі та Сімферополі, — ця кількість є найбільшою не тільки серед країн СНД, але також значною в масштабах світу в цілому, поступаючись лише Індії (п'ять філій). Один з головних інструментів м'якої сили «Рус-

ський мир» налічує в Україні 11 центрів, і виводить, таким чином, Україну на перше місце у світі. У КНР, яка поступається і виявляється другою, таких центрів 7, середній же показник по СНД — 2–3 офіси в країні [5].

Необхідно відзначити ту особливість, якою володіють подібні центри та офіси. Вони абсолютно не обмежуються своїм офіційним завданням — просування культури та мови, — але виступають засобом зовнішньої політики РФ, стаючи невід’ємним інструментарієм для просування її національних інтересів. Таким чином, специфіка полягає в тому, що російська м’яка сила трансформується в певну «м’яку пропаганду», маючи форми грубого впливу з додаванням деяких сучасних рис [7, с. 14]. Проблема, може, і в тому, що російська м’яка сила ґрунтується не на залученні, як на ключовому моменті, але на визначенні рівнів впливу на об’єкта [8].

Далі варто звернутися до прямого впливу РФ на Україну, насамперед, у культурному аспекті. Значущим є кінематограф як частина масової культури, спрямованої на формування свідомості суспільства. За 2013 рік в український прокат вийшло 25 фільмів російського виробництва, в порівнянні з 4 українськими. Як результат, середня кількість відвідувачів російського кінематографа — 82 400 осіб, українського — 38950, що відповідно в 2 рази менше. У сфері літератури також немає балансу між українськими і російськими видавництвами. Українська асоціація видавців оцінює, що сьогодні українська книга присутня на ринку в рамках лише 18–20 % від його загального обсягу. Все інше — імпорتنі праці, 75 % яких від російських видавництв [3].

Що стосується наукової сфери діяльності, то студенти, як один з її стовпів і майбутній елемент формування суспільства, з усіх зарубіжних вузів обирають заклади РФ. Так, отримати вищу освіту в Росії зволіли 12,8 тис. українців, що вдвічі більше, ніж українських студентів, наприклад, у Німеччині (2 місце; 6,4 тис.) [2].

Особливе місце в потоці російської м’якої сили займає і Російська православна церква. Її неодноразові заяви з приводу «Святої Русі», що включає в себе і Україну, покликані відродити дух російських громадян поза РФ, дає зрозуміти, що її вплив має намір слугувати певною сполучною ланкою і з лінією державної політики. Так, РПЦ проголошена Медведевим способом поширення цінностей і підтримки зв’язків громадян зі своєю батьківщиною — Росією [7, с. 22]. Локальним вираженням РПЦ в Україні є Українська православна церква (Московського патріархату), яка вважається найбільшим релігійним об’єднанням України за чисельністю парафій і священнослужителів (2011 рік — більше 12 000 парафій).

Таким чином, проаналізувавши м’яку силу РФ як виразник неліберальної демократії, можна говорити про її більш тісний взаємозв’язок із жорсткою силою, ніж у лібералів. Так, непрямий вплив на суспільство за допомогою, наприклад, встановлених методів, може з більшою легкістю чергуватися з торговими, «газовими» війнами та іншими економічними інструментами. Варто відзначити і те, що тиск з боку нелібералів в значній мірі сильніший і має дещо примусовий характер. Це виражається в тому, що об’єкт починає відчувати зовнішній вплив і намагається протистояти

йому — вагомій суперечки і опір іноземним діям в Україні мають місце в основному по відношенню до політики саме Росії. Проблема, можливо, полягає не тільки в характері режиму РФ, але в її малому досвіді оперування м'якою силою. Адже, приміром, Америка при якому-небудь негативному сприйнятті відразу ж намагається змінювати певні складові свого залучення, що залежать від культурного коду об'єкта. Росія поки не вміє так маневрувати силою і продовжує тягнути за собою всю громіздку систему. Тому тут слід пам'ятати про те, що успішне функціонування м'якої сили якраз і полягає в тому, щоб за допомогою залучення змусити об'єкт думати по-іншому, але не шляхом перманентного і часом навіть неприкритого впливу на нього. Так, сьогодні навряд чи хтось захоче слідувати Росії, і тим більше наслідувати її політику як у внутрішній, так і в зовнішній сфері діяльності.

Що ж до України, як об'єкта м'якої сили РФ, то спрямований російський вектор вже свідчить про крайню слабкість всієї української системи зовнішньої політики. Недооцінювання цієї загрози призводить, таким чином, до її фактичного поширення на українську територію. Нерозуміння важливості та пріоритетності інформаційної сфери як невід'ємної складової політики сьогодення, не дозволяє не тільки протидіяти іноземному впливу, а й навіть позначити його як очевидно існуючий. На офіційному рівні української зовнішньої політики немає такого документа, який був би здатен позначити адекватну лінію дії в інформаційному середовищі — немає нічого, що виходить за межі порожньої демагогії про демократію та лібералізм [1]. Більш того, концепція зовнішньої політики України або хоча б доктрина відсутня в принципі. Тому не можна говорити про будь-яке осмислення зовнішньої діяльності країни на рівні, наближеному до наукового, — не дивно, що нинішня ситуація ставить державу на місце лише об'єкта. Безумовно, 22 роки незалежності не той термін, коли можна говорити про розгортання широкомасштабних маневрів, але нехтувати розбудовою фундаменту і ігнорування реально існуючі проблеми, які призводять до неминучої деструкції, свідчить лише про низький рівень ініціативної аперцепції і мислення української еліти.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (від 01.07.2010 р.) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
2. Українські студенти йдуть навчатися до Росії, Німеччини та Польщі [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. — Режим доступу: <http://dt.ua/UKRAINE/ukrayinski-studenti-yidut-navchatisya-do-rosiyi-nimechchini-ta-polschi.html>
3. Государство не спешит бросать спасательный круг украинской книге [Електронний ресурс] // Коментарі. — Режим доступу: <http://comments.ua/life/435197-gosudarstvo-speshit-brosat.html>
4. Концепция внешней политики Российской Федерации (от 12.02.2013 г.) [Електронний ресурс] // Официальный сайт МИД РФ. — Режим доступу: http://www.mid.ru/bpr_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F
5. Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству [Електронний ресурс] // Официальный сайт Федерального агентства по делам Содруже-

- ства Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству. — Режим доступа: <http://rs.gov.ru/>
6. Baldwin D. Power and International Relations / D. Baldwin. — Carlsnaes W. Handbook of International Relations, 2013. — P. 273–297.
 7. Conley H. Russian soft power in the 21st century (A report of the CSIS Europe program) / H. Conley. — W., D.C.: CSIS, 2011. — 45 p.
 8. Dolinsky A. What is public diplomacy, and why Russia needs it? [Електронний ресурс] / A. Dolinsky // Russian International Affairs Council. — Режим доступа: http://russian-council.ru/en/inner/?id_4=913#top
 9. Nye J. Soft power — the means to success in world politics / J. Nye. — NY: Public Affairs, 2004. — 175 p.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014

В. Д. Олишевская

студентка 4 курса кафедры международных отношений Института социальных наук Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса-58, 65068, Украина
olishevskaya_v@meta.ua

ЭССЕНЦИЯ МЯГКОЙ СИЛЫ НЕЛИБЕРАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ

Резюме

Статья имеет целью подробное изучение концепта мягкой силы в современной теории международных отношений. В этом процессе внимание было обращено на особенности практического генерирования концепта, и, как результат, исследованы действия нелиберальной демократии в этой сфере. Здесь как пример была взята пара Российская Федерация — Украина, что дало автору подробный, но и объективный подход благодаря непосредственному углублению в условия бытия.

Ключевые слова: влияние государства, мягкая сила, нелиберальная демократия, РФ, Украина.

V. Olishavska

Department of International Relations of Social Sciences Institute
of Odessa National University named after I. I. Mechnikov,
R. 32, Frantsuzsky boulevard, 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE ESSENCE OF SOFT POWER OF ILLIBERAL DEMOCRACY

Summary

The article is aimed to study the soft power concept in the current international relations theory. In this process the attention was paid to the specifics of practical implementation of the concept and, thus, to the research of illiberal democracy's acts in this sphere. A pair the Russian Federation — Ukraine was taken as an example, which gave to the author a detailed and objective approach due to direct deepening into entity's conditions.

Key words: impact of state, soft power, illiberal democracy, RF, Ukraine.